

OKUL TIRAŞI: FOUCAULTÇU BİR YAKLAŞIM

BROTHER'S KEEPER: A FOUCAULTIAN APPROACH

Haşim DEMİRTAŞ*

Öz

“İktidar” denildiğinde kavramın zihinde beliren imgelerinden biri siyasal iktidardır. Bu, kavramın dar bir çerçevede algılanması demektir çünkü iktidar, hayatın çok daha geniş alanlarına etki etmektedir. Foucault, iktidar algısına yönelik sınırları ortadan kaldırarak genişletmiştir. Ona göre iktidar, kurumlarda üretilen ve insan ilişkilerinde kendini gösteren bir olgudur ve her iktidar kendi ötekisini yaratmaktadır. Sinemanın toplumu ve insanı anlatan bir sanat olduğu görüşünden hareketle, üretilen bu iktidar örüntülerinin beyaz perdede kendine temsil alanı bulduğunu söylemek mümkündür. Ferit Karahan’ın Okul Tıraşı (2021) filmi, iktidar pratiklerinin nasıl gerçekleştiğini ve bunun da öğretmen-öğrenci ilişkilerini nasıl yapılandığına gösteren, Türkiye sosyolojisinin bir kesitinin fotoğrafını çeken bir yapıdır. Bu çalışma, öncelikle Foucault’nun iktidar kavramını özetlemiş, ardından da bu açıklamalar çerçevesinde “öteki”nin nasıl üretildiğini ve okul kurumu içinde nasıl görünür olduğunu sosyolojik analiz yöntemiyle açıklamıştır. Çalışmanın sonucunda filmin Foucault’nun belirttiği iktidar biçim ve disiplin tekniklerini içerdiği görülmüştür.

Anahtar Kelime: Foucault, İktidar, Sinema, Okul Tıraşı, Öteki

Abstract

When “power” is mentioned, one of the images that comes to mind for the concept is “political power”. That means perceiving the concept in a narrow framework because power influences much broader aspects of life. Foucault has expanded the perception of power by eliminating its boundaries. According to him, power is a phenomenon produced within institutions and manifests itself in human relationship. From the perspective that cinema is an art that portrays society and humanity, it is possible to say that these patterns of power find their representation on the silver screen. Ferit Karahan’s film Brother’s Keeper (2021) is a production that portrays a snapshot of Turkish sociology, showing how power practices take place and how they structure teacher-student relationship. This study firstly summarized Foucault’s definition of power, and then explained how the otherness is produced and visible within the school institution through a sociological analysis method. As a result of the research, it is observed that various form of power and discipline technique according to Foucault are present in the film.

Keywords: Foucault, Power, Cinema, Brother’s Keeper, Other.

GİRİŞ

“Politik” denildiği zaman akıllara gelen ilk kavramlardan biri “iktidar” sözcüğüdür. Hakkındaki düşünceler Aristoteles’e kadar uzanan iktidar kavramı, Antik Yunan’da bir yönetim biçiminin dayatılmasından çok erdemli toplumun inşasını sağlayacak kişinin egemenlik kurması anlayışına dayanmaktadır (Aristoteles, 1993, s. 121). Roma İmparatorluğu’nda iktidar, hukukun üstünlüğüne bağlıken; imparatorluğun yıkıldığı 5. yüzyıldan itibaren kilisenin nüfuzunu arttırmasıyla birlikte “tanrısal” bir nitelik kazanmıştır. İktidarın kaynağı sorunu, Orta Çağ’da Dante ve Thomas Aquinas gibi düşünürlerce tanrısal iktidar ve dünyevi iktidar arasındaki ilişkiler etrafında ele alınmıştır. Dante’ye göre imparatorun otoritesi Tanrı’dan gelmektedir: “İmparatorluk olarak tanımlanan dünyevi monarşi, tek bir kişinin üstünlüğüdür. Bu üstünlük, zaman içinde yaşayan tüm canlıları ve zaman ile ölçülen tüm nesnelere kapsar” (Dante, 1996, s. 4). Thomas Aquinas ise iktidarı devlet-kilise ilişkisinde ele alarak sonsuz yasa, doğal yasa, insani yasa ve tanrısal yasa’dan bahsetmiştir. Yasalar, ancak ortak yararı gözetilenler tarafından çıkarılabilir. Yasalar akılcı olmalıdır ancak hakikati kavramada insan akılı yetersizdir. İman ve vahiy bu eksikliği tamamlamaktadır. Tanrısal yasanın gücüne dikkati çeken Aquinas, böylece devleti, kilisenin çekim alanına sokmaktadır (Yalçınkaya, 2015, s. 260). Modern devletin ortaya çıkmaya başladığı dönemlerde ise Niccolo Machiavelli ve Thomas Hobbes gibi düşünürler, iktidarın kaynağını gökyüzündeki tanrıdan alıp yer yüzüne indirmiş ve laik bir yönetim sisteminden bahsetmişlerdir. Machiavelli (2009, s. 75) kilisenin gücünü kaybetmemek için İtalya’da kendinden başka bir iktidar istemediğini, halkların birlik ve mutluluğu için yönetimlerin bir cumhuriyet veya prenslik idaresi altında olması gerektiğini söylemiştir. Thomas Hobbes’a (2020, s. 133-137) göre, iktidar ne tanrısaldır ne de doğal. İktidar, bireylerin güvenliklerini sağlamak için korkuyla bir araya gelip rıza göstererek devlet adlı kurumu oluşturdukları bir kavramdır. Louise Althusser (2008) ise iktidar analizine, devletin ideolojik ve baskı aygıtları ayrımını yaparak katkıda bulunmuştur. Ona göre devlet, bu aygıtları kullanarak egemen ideolojisini kitlelere yaymaktadır.

Yukarıdaki alıntılardan da anlaşılacağı üzere iktidarın tarihi, yöneten-yönetilen ilişkisine dayanan, devlet ve siyasal iktidar eksenli bir süreçtir. Ancak iktidar, sadece siyasal otorite üzerinden tanımlanamayacak ya da yönetim biçimlerine indirgenemeyecek kadar geniş bir kavramdır. Sınırlarının bu kadar geniş olduğunu ortaya koyan ise Michel Foucault’dur.

Bu çalışma, Foucault’nun iktidar kavramını merkeze alarak iktidarın ürettiği özneleri aynı zamanda nasıl ötekileştirdiğini anlamaya ve açıklamaya çalışmaktadır. Bunu yaparken, Foucault’nun Deliliğin Tarihi başta olmak üzere alana kazandırdığı diğer eserleri rehber

edinilmiştir. Üzerinde ilerlenen teorik yolu somut bir zemine oturtmak için ise iktidar ve disiplin mekanizmalarının işlediği bir kapatılma kurumuna ihtiyaç duyulmuş, bundan dolayı da eğitim sistemine ve okul kurumuna odaklanılmıştır.

Ferit Karahan'ın yönetmenliğini yaptığı Okul Tıraşı (2021) filmi okul kurumuna, eğitim sistemine, öğretmen ve öğrencilere yönelik gösterdiği yaklaşımdan dolayı bu çalışmanın inceleme yüzeyini oluşturmaktadır.

1. Amaç ve Yöntem

Bu çalışmanın yöntemi nitel içerik analizidir. İçerik analizi, “metinlerden (veya diğer geçerli malzemedен) onların kullanım bağlamlarından tekrarlanabilir ve geçerli çıkarımlar yapılmasını sağlayan bir araştırma tekniğidir” (Krippendorff, 2012, s. 18). Bu yöntemle göre araştırmacı, odaklandığı probleme yönelik sorgulayıcı ve yorumlayıcı bir tavırla yaklaşmaktadır (Klenke, 2016). Çalışmada incelenecek olan Okul Tıraşı (2021) filmi, amaçlı örnekleme göre seçilmiştir. Filmin konusu, Türkiye'nin doğusunda yer alan bir yatılı ilköğretim bölge okulunda (YİBO) geçmektedir. Bu çalışma, Okul Tıraşı filmine Foucault'nun iktidar tanımı üzerinden yaklaşmaktadır. Bu çerçevede disiplinler iktidar, biyo-iktidar ve bilgi-iktidar'a yönelik bulgular disiplin, gözetim, denetim, itiraf, iletişim-kapasite-iktidar ve uysal beden kavramlarıyla ortaya konulacaktır. Foucault'nun bahsettiği iktidarın ötekileştirme araçlarından ise delilik ve sapkınlık üzerinden filmde yer alan ötekileştirme süreçlerine odaklanılacaktır. Filmde yer alan öğrenci ve öğretmenler bir kapatılma kurumunun nesnelere olmalarından dolayı Foucault'nun “deli”, “cüzzam hastası” ya da “mahkûm” üzerinden kurduğu öteki/ötekileştirme pratiklerinin taşıyıcısı olarak kabul edilmiştir.

Sinema tarih, kültür, sosyolojik yapı gibi makro ölçekteki olgu ve yapılara odaklanarak toplumlara ve devletlere; psikoloji ile de bireylere yakın plan çalışmaktadır. Toplum belleği, bir nevi damarları ve dokusu olan organik tarih gibidir ve tarihi olaylar bir dönemin aydınlatılmasına ve anlaşılmasında önemli roller üstlenmektedir. Filmler de onu inceleyen araştırmacıları, Foucaultçu ifadeyle, bir arkeoloğa dönüştürmektedir. Filmlerin altının kazılması ve saklı olanın bulunması için çeşitli yöntemler vardır. Sosyolojik eleştiri bu yöntemlerden biridir.

Sosyolojik eleştiride filmler, sanatçının öznel dışavurum ürünleri olmak yerine filmin üretilmiş olduğu dönemin ya da toplumsal koşulların ortaya konulduğu, sosyolojik veriler sağlayan, temelinde filmlerin sınıf, ırk, cinsiyet ya da ulus gibi eksenler etrafında değerlendirildiği yapıtlar olarak ele alınmaktadır (Özden, 2000, s. 131). Sosyolojik eleştiri yapan araştırmacı,

filmleri toplumun değer yargılarını, normlarını, ideallerini ve dünya görüşünü yansıtan birer kültür ürünü olarak değerlendirmektedir. İdeolojik eleştiri ile yakınlığı bulunan ve aynı zamanda kültürel kodların çözümlenmesi için göstergebilimle de temas halinde olan sosyolojik eleştirinin birtakım analiz araçları vardır. Bu araçlar şunlardır: “gerçek, temsil, inşa etme, alegori, toplum, ritüeller, mit, gelenek, kültürel değerler, küreselleşme, kapitalizm, kötülük, şiddet, kitle, aile, gündelik hayat, yaşam biçimi, değer kavramı, kimlik, toplumsal roller, kültürlenme, cinsiyet, stereotip, ön yargı, öteki, ikili zıtlık, faşizm, oryantalizm, modernizm, postmodernizm” (Kabadayı, 2018, s. 57). Bu kavramlara Arthur Asa Berger’in belirttiği sosyolojik analiz araçları da eklenebilir: “yabancılaşma, anomi, bürokrasi, sosyo-ekonomik sınıf, kültür, sapkınlık, elitler, etnisite, ırk, sosyal rol, seks ve cinsiyet, sosyalleşme, statü, tek tipler ve değerler” (Berger, 2018, s. 102-115).

Her film, topluma farklı bakış açılarıyla yaklaştığından dolayı sosyolojik analiz araçları da filme göre seçilmelidir. Okul Tıraşı filmi; işlevselcilik, statü, sapkınlık, bürokrasi, yabancılaşma (ötekileştirme) kavramları kapsamında sosyolojik analiz ile incelenmiştir.

İşlevselcilik, “toplumsal kurumları esas olarak yerine getirdikleri işlevlerle açıklayan kuramlar” olarak tanımlanmaktadır (Mutlu, 2012, s. 167). Toplumun bir canlılığın vücuduna benzeten işlevselciler, organların işlevine benzer bir şekilde, toplumun da parçaları olduğunu ve bu parçaların birbirleriyle uyum içinde çalıştığı görüşünü paylaşmaktadırlar. Bu uyum toplumun devamlılığını sağlarken onun işleyişini engelleyecek kişi ya da grup, yaptırımlara maruz kalacak ve toplumdaki dışlanma riskiyle karşı karşıya kalacaktır. Yaptırım riskini göze alamayan birey, toplumun bir parçası olmak için kendi tutum ve davranışlarını yeniden organize etmektedir.

Statü, “makro ölçek” ve “mikro ölçek” olmak üzere iki şekilde açıklanmaktadır. Mikro ölçekte statü, bir kişinin toplumsal yapıda işgal ettiği konum anlamına gelmektedir ve “toplumsal rol” kavramıyla yakın ilişki içerisindedir. Makro ölçekte ise statü, “statü grupları ya da katmanlarının hukuksal, siyasal ve kültürel ölçütlerle derecelendirilip düzenlendiği bir toplumsal tabakalaşma biçimi” olarak ele alınmaktadır (Marshall, 2005, s. 697).

Bürokrasi hem makamlar hem de o makamları dolduran kişiler için belirli vasıfları öngören bir olgudur. Max Weber’in “demokrasi” ve “tahakküm” kavramlarıyla birlikte düşünülmesi gereken bürokrasi, tahakkümün de altını çizdiği demokratik bir sistem içinde lider ile seçmen arasında konumlanmış görevlileri ifade etmektedir. Weber’e göre bürokrasiyi oluşturan insanlar seçilerek iş başına gelen kişiler değil; göreve atanmışlardır. Ömür boyu görevde kalma hakkı ve yüksek statünün nimetlerinden yararlanırlar. Sabit bir maaşları ve emekli aylıkları

vardır. Meslek sahibi olmuşlardır ve kariyerlerine sadakatle bağlıdırlar (Marshall, 2005, s. 85-86).

“Yabancılaşma” ve “ötekileştirme” birbirlerine yakın, bazen de birbirlerinin yerine kullanılan kavramlardır. İnsanın kendisini ve kendisinde olmayanı tanımlama süreci vardır. Her “ben” ancak bir “öteki”nin varlığı ile inşa edilebilmektedir. Hegel’in “Köle-Efendi Diyalektiği” bu durumu açıklayan önemli bir yaklaşımdır. Efendi, köleden üstün olandır, gücü elinde tutandır ama yine de köleyi yok etmeye çalışmaz. Çünkü “efendi” olarak tanımlanabilmenin koşulu “köle”nin varlığına bağlıdır. Dolayısıyla bir ötekileştirme süreci söz konusudur. Bu diyalektik, aynı zamanda bir yabancılaşma sürecidir. “Öteki”, “ben” tarafından ötekileştirilir. Ötekileştirildiğinin farkında olan “öteki”, kendisine ve dış dünyaya karşı yabancılaştırılmış olmaktadır. Melvin Seeman’a (1959, s. 784) göre, bireyin içinde bulunduğu koşullara bağlı olan yabancılaşmanın temel nedeni, bireyin kurumsal yapılar karşısında duyduğu güçsüzlük hissidir. Yabancılaşma yoğun bir şekilde disiplinler işleyen kapitalist ve bürokratik örgüt yapıları içinde kendi göstermektedir (Aytaç, 2005, s. 322).

2. Foucault, İktidar, Özne ve Disiplin

Foucault’nun çalışmaları üç dönemde ele alınmaktadır. 1960’lı yıllar arkeolojik dönem, 1970’li yıllar jeneolojik dönem ve 1980’li yıllar ise etik dönem olarak bilinmektedir. Foucault, arkeolojik dönem içerisinde yayınladığı kitabı “Kelimeler ve Şeyler”de insan bilimlerinin (psikoloji, sosyoloji ve edebiyat) analizini ve cinselliği belirleyen bilimlerin eleştirisini yapmıştır. “Hapishanenin Doğuşu”, jeneolojik dönem eseridir. Foucault, burada, 18. yüzyılda hapishanenin nasıl ortaya çıktığını; okul, hastane ve diğer kurumlarda işleyen disiplinler iktidar örüntülerinin içinde ruh, beden ve öznenin nasıl üretildiğini açıklamıştır. Etik dönem eseri olan “Cinselliğin Tarihi”nde ise cinselliğin, iktidar tarafından üretilip öznelere dayatıldığı söyleyerek bir iktidar ve toplumsal eleştiride bulunmuştur. Foucault, iktidar stratejilerini çözümlerken delilik, cinsellik, hapishane, beden, özne, bilgi, itiraf, disiplin gibi kavramları kullanmıştır. Bu kavramların her biri, bağlantılı oldukları kurumlar aracılığıyla bir misyon üstlenmişlerdir. Foucault da iktidarı ve iktidarın seslendiği özne ya da grupların kurumlar tarafından üretildiği ve yaftalandığını söylemektedir. İktidar, kurumlar seviyesinde üretilen, daha sonra bireyler arası ilişkilerde ve toplumun tabanında uygulamaya konulan bir kontrol sistemidir.

Deliliğin Tarihi’nde Foucault, iktidarın baskılayan, tecrit eden, sansürleyen, maskeleyip gizleyen olumsuz bir olgu olarak tanımlarken; 1970 sonrası çalışmalarında iktidarın gerçekliği üreten özgürlükçü bir kimliğe büründüğünden bahsetmektedir (Canpolat, 2005, s. 99).

Foucault'ya göre iktidar, bağlamsal olduğundan dolayı metalden, insan bedeninden veya kurumlardan ziyade; insan ilişkilerinde yer almaktadır. İktidar, davranışların biçimini ve yönünü belirleyerek bireyleri yönetmektedir. Bundan dolayı iktidar, bireyleri sadece siyasi ya da ekonomik açıdan itaat etmeye zorlamakla kalmamakta, aynı zamanda bireylerin sosyal ilişkilerinde ve davranışlarında da ortaya çıkmaktadır (Dreyfus & Rabinow, 1982, s. 220-221).

Foucault'nun iktidarı tanımlarken üzerinde durduğu kavramlar vardır. Onlardan ilki “disiplin” kavramıdır. Disipline etmek, öznenin üretilmesi sürecinde iktidarın başvurduğu bir pratiktir ve bu süreçte beden ön plana çıkmaktadır. Ona göre disiplin, “iktidarın bireyselleştirme teknikleridir. Birini nasıl gözetlemeli, davranışını, tavrını, becerilerini nasıl denetlemeli, performansını nasıl pekiştirmeli, yeteneklerini nasıl çoğaltmalı, en yararlı olacağı yere onu nasıl yerleştirmeli” sorularına verilecek cevaplardır (2005, s. 149-150). Bu soruların sorulabilmesi ve cevaplarına erişilebilmesi için öznenin gözetim altında tutularak bir analizinin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Takip edildiğini bilen birey, davranış ve tutumlarını iktidarın öngördüğü biçimde düzenlemeye başlamaktadır. Bir başka ifade ile birey, otokontrol mekanizması içerisinde disipline edilmekte ve böylece yeni bir “özne”ye dönüşmektedir. Foucault (1992, s. 168), klasik dönem boyunca bedenin, iktidarın nesnesi ve hedefi olarak görüldüğünü söylemektedir. Disiplin yöntemleri, bedenin hareketlerini kayıt altına alarak kontrol eden süreçlerdir. Birey, disipline edildiğinde, itaat etmeyi ya da boyun eğmeyi öğrenmiş olmakta ve böylece eylemlerinin itaatkarlık-yarar dengesini göz önünde bulundurmaya başlamaktadır.

Foucault'nun üzerinde durduğu ve iktidara yönelik değerlendirmesine temel oluşturan kavramlardan biri de “bilgi”dir. “Bilgi”, doğrudan iktidar demek değildir ancak iktidar ilişkileri içerisinde kendisini konumlandırmaktadır (Hall, 2001). Bilgi, iktidar örüntüleri üreten bir araçtır, dolayısıyla politiktir ve taraflıdır. Bilgiyi saklamak ya da onu açığa çıkarmak, bilginin kendisini doğrudan taraf yapmaktadır. “Gerçek”, iktidar tarafından üretilmektedir çünkü belirli disiplin formlarında bilgi, toplumsal yapıyı inşa eden, onu kuran, üreten ve yayan bir işleve sahiptir. Üretilen bilgi, iktidar sahiplerinin denetleme gücüne katkı sağlayan bir misyona sahiptir.

İktidar ve bilgi ilişkisini tanımlamak için Foucault, “sözce” kavramına başvurmuştur. Foucault'ya göre söylemin üretimi, birikimi, dolaşımı ve işleyişi olmadan iktidar örüntüleri örülemez (Canpolat, 2005, s. 106). Akla gelen her şey söylenebilir ama toplumlar, herkesin her şeyi söyleyebileceği bir ortamı kabul etmemektedir. Mesleklerin ve uzmanlık alanlarının ortaya çıkması bu çerçevede ele alınabilir. Tıp ile ilgili konularda doktor, hukuki konularda

hukukçular, bilim hakkında bilim insanları söylem üretme hakkına sahip olmaktadır. Böylece kimin, neyi ne kadar konuştuğu kontrol altına alınmaktadır. Foucault, bilginin devingenliğiyle kapasite-iletişim-iktidar arasındaki ilişkiye değinmektedir. Ona göre, bir bölgede kurulan ilişkiler, o bölgeye özgü iletişim biçimleri ve iletişim biçimlerinin ürettiği iktidar ilişkilerine göre şekillenmektedir (2005, s. 71). Bir şehrin, ilçenin ya da hastane, hapisane ya da okul gibi kurumların sınırları içerisinde o bölgeye göre şekillenmiş bir iktidar ve bilgi aktarımı vardır.

Foucault'ya (1992) göre, cezalandırmalardaki şiddet hem sorgulamanın yasallığını hem de bir infaz yöntemi olarak suçun hakikatinin ortaya çıkarılmasında ve bu hakikatin infazı izleyenler tarafından suçlunun bedeninde tanınmasında kullanılmıştır. Klasik çağda hâkim olan monarşik yönetimin hukuk anlayışına göre, işlenen herhangi bir suç aslında iktidarın başı olan krala karşı işlenen bir suçtur ve muktedirin otoritesini sarsıcı niteliktedir. İnfazın toplum önünde yapıyor olması, iktidarın zedelenen imajını yeniden tesis etme anlamı taşımaktadır. Foucault (1992, s. 16-17), bu türden cezalandırma yönteminin 18. yüzyıl sonu itibariyle yıkıldığını, yerine cezalandırmanın gizliliği anlayışının getirildiğini söylemektedir. Cezalar artık beden yerine ruha hitap etmeye başlamıştır.

Varlığı uzun yıllar boyunca bilinen hapisaneler, disiplinci anlayış içerisinde yeni bir işlev yüklenmiştir. Disipliner iktidar'da cezalar, suçlunun şiddetli yaptırımlara maruz kalmasıyla değil; onların ıslah edilmesi, gözetilmesi ve kapitalist üretim süreçlerine katılımıyla uygulanmaya başlamıştır. Yeni düzenin kullandığı araçlar düzenli etkinlikler, orta çalışma, sessizlik, saygı ve iyi alışkanlıklardır. Amaç ise itaatkâr, kurallara, düzene ve kendini kuşatan otoriteye boyun eğmiş ve bu otoriteyi içselleştirmiş bireylerin üretilmesidir (Keskin, 1996, s. 117-121). Dolayısıyla iktidar kavramından bir sınıfın ya da bir grubun sahip olduğu ve ötekine dayattığı bir özellik sonucu çıkarılmamalıdır. Foucault, iktidarı belli somut koşullarda bulunan gerilim içindeki güçlerin değişken etkileşimi olarak ele almaktadır. İktidar ilişkisi sosyal ağlarda kendine yer bulmaktadır. Ekonomik, siyasi, eğitim, kültürel ya da kişisel tercihler açısından birey, iktidar örüntülerinden kaçamaz. İktidar, toplumda çok merkezli bir yayılım ve etki gösterdiğinden dolayı her yerdedir.

Cezalandırmanın bedenden ayrılıp ruha ve düşünceye seslenmesiyle birlikte itirafın da iktidar açısından önemi ortaya çıkmıştır. Meydanlarda işkencelere maruz kalarak ölümü bekleyen suçlunun suçunu itiraf etmesi ya da özellikle dini bir ritüel olan günah çıkarma seanslarında cinsel suçların suçlu tarafından dile getirilmesi bir iktidar aygıtını oluşturmaktadır. Foucault (2007, s. 53), bu uygulamanın 18. yüzyıl eğitimbiliminden ve 19. yüzyıl tıbbından sıyrılarak yayıldığını; itiraf mekanizmasının ana-baba ve çocuklar, öğrenci ve öğretmenler, hastalar ve

psikiyatristler, suçlular ve uzmanlar arasındaki ilişkilerle sıradan hale geldiğini söylemiştir. Herhangi bir konuda konuşulmasının yasaklanması iktidarı üreten ve güçlendiren bir yöntem değildir; bunun tam tersine konuşmak, yani itiraf etmek bir iktidar tekniğidir.

İtiraf yoluyla disipline etmenin izleri delilerin tedavi süreçlerinde aranabilir. Akıl hastalığı ya da ruhsal bozukluk, tarihin her döneminde görülmektedir. Hastalığın kökenleri ve uygulanan tedavi yöntemleri de özellikle tıp alanındaki gelişmelerle birlikte değişmiştir. Ancak toplumların ruhsal bozuklukları açıklama ve şifa yöntemleri uzun bir süre dini referanslara dayanmıştır. Birçok inanç sisteminde delilik, Tanrının bir gazabı ve laneti olarak görülmüş ve tedavi yöntemleri de din temelli olmuştur. İbraniler, ruh sağlığını kaybeden kişileri kötü ruhların çarptığı kişiler olarak nitelmiş ve tedavi olarak da ruh kovma gücüne sahip kişilerden yardım beklemiştir. Antik Yunan’da da hastalığın nedenleri doğüstü güçlere dayandırılmakla birlikte Hipokrat bu nedenleri insan bedeninde meydana gelen değişimlere bağlamış ve doğalcı bir yaklaşım geliştirmiştir. İslam toplumlarında da dua etmek, kutsal kitaptan ayetler okumak ve cin çıkarma ayinleri yapmak deliliğin tedavi yöntemlerinden bazılarıdır. Bununla birlikte 12. yüzyıl İslam şehirlerinde kurulan hastanelerde delilerin zincirlere vurulduğu ve demir pençeler ile bağlanmış olduğu seyyahların güncelerinden anlaşılmaktadır. İbn-i Sina, deliliğin tedavisinde dayacağı bir yöntem olarak önermiştir. Ayrıca deliliğe neden olduğu düşünülen vücutta bulunan zararlı sıvıların boşaltılması için kan alma, hacamat, kusturma, müşhil kullanımı gibi yöntemler denenmiş; hastaya taşkınlık döneminde yatıştırıcı olarak afyon, durgun olduğu dönemlerde de canlandırıcı etkisi olan ilaçlar verilmiş; diyet, egzersiz, taze hava ve sağlıklı ortam, sıcak banyo, yatıştırıcı müzik ve uyku da tedavi yöntemleri olarak uygulanmıştır (Scull, 2017). Orta Çağ’da akıl sağlığını kaybedenlerin beyinlerinde bir “delilik taşı” olduğu ve bu taşın yerinden çıkarılmasıyla birlikte akıl sağlığına yeniden kavuşulacağı inancıyla trepanasyon adı verilen cerrahi işlemler yapılmıştır.

Antik Yunan’da deliler, “kirli” olarak nitelendirilmiş ve kirlerinin etrafa yayılmasını engellemek için toplumdan dışlanmışlardır. Hastanelerin ve tımarhanelerin kuruluş yaygınlaşmasıyla birlikte bu dışlanma politikası devam ettirilmiştir. Deliler sıkı kontrol ve disiplin altında tutulması gereken ve hekimlerin tehdit, pranga ve dayak gibi yöntemleri uyguladığı ötekilerdir. Bu yöntemler sayesinde delilerin, kendilerine şiddet uygulayan kişilere korku ile karışık bir saygı duyacakları ve bu sayede iyileşecekleri öngörülmüştür (Willis, 1683, s. 206). Thomas Willis’in şiddet temelli tedavi teknikleri 18. yüzyıl hekimlerini etkilemiştir ve tımarhanelerde uygulanmıştır. Ancak gerek şiddete başvuran tedavi yöntemlerinin zaman içerisinde bazı hekimler tarafından şüpheyle karşılanması ve gerekse de John Locke (1632-

1704) gibi aydınlanma çağı düşünürlerinin kişilerin ıslahı için dayak yerine ceza-ödül sisteminden bahsetmesi (Locke, 2010) delilerin ılımlı ve sevecen bir yaklaşım ile tedavi edilmesi anlayışına dayanak olmuştur. Bu yeni anlayışın öncülerinden biri “ahlaki tedavi tekniği”ni ortaya atan hekim Philippe Pinel (1745-1826)’dir.

Pinel’in tedavi yöntemleri arasında yer alan banyo ve duşlar, bu çalışma özelinde ön plana çıkmaktadır. Pinel’den önceki dönemlerde de hastaların sakinleşmesi için ılık banyo uygulamaları yapıldığı bilinmektedir. Pinel’in farkı, ılık su yerine soğuk su kullanarak hastada bir şok etkisini yaratmaya çalışmasıdır. Ona göre (2008, s. 79), hastanın başından aşağıya soğuk su dökülerek tedirgin edilmesi ve böylece cezaya neden olan düşünce ya da eylemlerin terk edilmesi amaçlanmaktadır. Hasta direnç gösterdikçe soğuk su banyosunun tekrarlandığı tedavi sürecinde hekim veya diğer sağlık personelinin ses tonunun sert olmaması ve hastayı sinirlendirecek bir üsluptan kaçınması önem taşımaktadır. Bununla birlikte hastanın iyiliği için bu uygulamanın yapıldığı üzgün bir ses tonuyla ona açıklanmalıdır. Hastanın direnci azaldığında ve suçunu kabullendiğinde ise uygulama sona erdirilerek hastaya şefkat gösterilmelidir.

Pinel’in tedavi yöntemi şiddet içeren ancak üstü örtülmüş, hüznün sosuna batırılmış, gönülsüzce ve mecburi yapılmış gibi sunulan bir eylemdir. Zaten kendisi de şefkat [deuceur] için “baskının dayatmacı bir aparatı” diyerek şefkatin hastalara “önce boyun eğdirecek, daha sonra da özendirecek” bir işleve sahip olduğunu söylemektedir (Pinel, 1800, aktaran Goldstein, 1987, s. 86). Bu tedavi yöntemi bir itiraf pratiğidir. Sözel olarak dışa vurulsun ya da vurulmasın, delinin deliliğini, taşkınlığını, itaatsizliğini kabul ettirmek onda suçluluk hissi yaratmak ve böylece onu disipline etmek amaçlanmaktadır. Bu noktada Foucault, Pinel’in ahlaki tedavi yöntemi için “devasa manevi hapis” benzetmesini yapmaktadır (Scull, 2017, s. 190). Soğuk su artık bir serinleme aracı değil; kuruntuları yerle bir eden ve gururu kıran bir disiplin yönteminin aracıdır. Su acı verici, aşağılayıcı, sessizliğe indirgeyici ve cezalandırıcı bir işlev yüklenmiştir (Foucault, 2011, s. 87).

Foucault’nun görüşleri kendi içerisinde bütünlüklü olarak duruyor olsa da bir çok eleştiriye maruz kalmıştır. Yunan asıllı Marksist siyaset sosyoloğu Nicos Poulantzas “State, Power, Socialism” (2000) adlı eserinde Foucault’yu devlet ve iktidar arasındaki ilişki, iktidarın kökleri; iktidar, hukuk ve şiddet, iktidar ve direniş stratejileri bağlamında eleştirmiştir. Ona göre Foucault, iktidarı sayısız mikro durum arasında seyreltip dağıtmıştır. Böylece sınıfların ve sınıf mücadelelerinin önemini küçümsemiş ve devletin merkezi rolünü görmezden gelmiştir. İktidarı düşünürken şiddetin göz ardı edilmesi bir sorundur. Çünkü devlet mekanizması iktidar için

yasalara ihtiyaç duymaktadır. Yasalar ve şiddet, bir arada bulunmaktadır. Hukukun iktidar ile ilişkisinin göz ardı edilmesi, devletin işleyişindeki şiddetin de göz ardı edilmesi anlamına gelmektedir. Rızanın üretimi bir başka problemli konudur. Poulantzas, Foucault'nun rızayı "baskının içselleştirilmesi" olarak ele aldığını söylemektedir. Yani disiplin mekanizmaları, boyun eğdirici bir nitelik taşımaktadır. Bir başka ifadeyle "zorunlu rıza" söz konusudur. Poulantzas bu noktada "disiplinler boyun eğmeyi açıklamak için yeterli olsaydı, direnişlerin varlığını nasıl kabul edebilirlerdi?" diye sormaktadır (2000, s. 79). Yani, disiplin yöntemleri toplumu sarıp sarmalıyorsa ve hiç kimse bundan kaçamıyorsa toplumun belli kesimlerinde görülen direniş örnekleri Foucault'nun görüşleri ile karşılıklı içerisindedir denilebilir.

Böylece Poulantzas rızanın üretilmesi üzerinden lafı, Foucault'nun "iktidarın olduğu yerde direniş de vardır" önermesine getirmektedir. Foucault'nun iktidarın her yerde olduğu şeklindeki görüşü, iktidarı köksüz yapmaktadır. İktidar köksüz ise, o halde direnişlerin de bir kökü olamaz. İktidar her yerde olduğundan dolayı önseldir. O halde hiçbir direniş, iktidarın kuşatmasını yaracak güce sahip değildir. Dolayısıyla aslında Foucault'da direniş imkansızdır.

2.1. Toplumsal dışlamanın adı: Öteki

Foucault, özellikle Deliliğin Tarihi, Cinselliğin Tarihi ve Hapishanenin Doğuşu eserlerinde toplumun dışlanan kesimlerine, yani ötekilere, odaklanmaktadır. Foucault'ya göre öteki kavramının kökenleri cüzzamlılar ile cüzzamlı olmayanlar arasında, cinsel yolla bulaşan bir hastalığı olanlar ve olmayanlar arasında ve "akıllı" ile "deli" arasındaki ilişkidir: "Deli başkasına göre başka'dır: Başkalarının –evrensel anlamda- arasında başka'dır -istisna anlamında. ... Deli ile 'bu delidir' diyen öznenin arasına koskoca bir mesafe girmiştir" (Foucault , 2017, s. 277-278). Bu mesafenin adı "öteki"dir. Öteki, "ben" ve "deli" ya da "ben" ve cüzzamlı" arasındaki farklılığı algılayan öznenin, farklılığı tanımlama ölçütüdür. Orta Çağ'da devlet yöneticilerinin cüzzam salgısıyla mücadelede cüzzamlıları miskinanelere hapsederek onları toplumdan dışlamaları ötekileştirmenin bir aracıydı. Cüzzamın yok olmasıyla birlikte ötekileştirme mekanizması kendine yeni kurbanlar bulmuştur. Yoksullar, serseriler, ıslaha muhtaçlar ve akıldan zoru olanlar, cüzzamdan boşalan koltuğa oturtulmuşlardır (Foucault , 2017, s. 28). Cüzzamın, deliliğin veya herhangi bir ötekileştirme kriterinin ortadan kalkması; cüzzamlı ya da deliye atfedilen davranışların, dış görünüşün ve zaman içerisinde oluşturulmuş ve toplumun tamamına ya da bir kısım bireylerinin zihnine yerleştirilmiş imgelerin de ortadan kalkması anlamına gelmemektedir. Nesnesi ölürken, imgeler yaşamaya devam etmektedir. Bu imgeler, bir iktidar mekanizmasının çarklarını döndüren itici güçtür.

Foucault'nun çalışmalarında delilik, akıl sağlığı yerinde olmayan bireylerin ötesinde bir anlam taşımaktadır. Foucault, zaman fark etmeksizin deliliği toplumların bir ötekileştirme pratiği olarak tanımlamaktadır. Ona göre “delilik, her zaman dışlanmıştı” (Foucault, 2011, s. 77). Özellikle Klasik Çağ'da delilik, “(...) ailenin çözülmesi, toplumsal düzensizlik, devlet için tehlike” olarak görülmektedir (Foucault, 2017, s. 136). Bir başka ifadeyle “deli” olarak ifade edilenler, toplumun dışına itilen tüm kişileri ifade etmektedir denilebilir.

Kişileri fiziksel olarak toplumun dışına itme politikası bir ötekileştirme pratiğidir. Bireyselleşme ise iktidar odaklarınının yönetme gücünü elinde tutmasına olanak tanıyan bir tekniktir. İktidarın korunması ve devamlılığı, kişilerin bireyselleştirilmesi ve böylece ötekileştirilmesi ile mümkün olmaktadır. Bireyselliği, herkesin zorunlu kimliği olarak gören Foucault, bireyselleşmenin bir kimlik inşa etmede ve bireyi disiplin altına almada üstlendiği rolden bahsetmektedir (2011, s. 282). Çünkü iktidar, kişileri bireysellikleri ile kategorize etmekte, onlara bir etiket gibi kimlik yapıştırmakta; böylece hem kişinin kendisini tanımlamasını hem de başkalarının bakış açısını ya da kişiyi tanımlama ölçütlerini belirlemektedir. Kişi, bir kimliğe bağlı hale geldiğinde toplum içerisinde çeşitli durumlarda “ben” ve “öteki” kutupları arasında salınıp duracaktır. Bu etiketlenme hali, ön yargı ve kalıp yargılardan beslenmektedir ve aynı zamanda etrafa bu kemikleşmiş yargıları yansıtmaktadır. İktidar, bireyselleştirme sonucunda benzer özellik gösteren bireyleri bir grupta birleştirmekte yani tek tipleştirilmektedir. Bu da yönetim kolaylığı sağlamaktadır.

2.2. Disiplin sahası: Okul ve eğitim

Disiplin teknolojilerinin ortaya çıktığı yerlerden biri eğitimidir. Dolayısıyla okul kurumudur. Foucault'nun, okul kurumunu doğrudan ele aldığı herhangi bir çalışması yoktur. O, Hapishanenin Doğuşu'nda iktidarın kaynağı ve kurumlar aracılığıyla genele yayılmasını sağlayan yöntemlerin okul kurumuna nasıl yansıdığına ilişkin çözümler yapmıştır.

Okullar, iktidarın disiplin teknikleriyle uysal bedenler ve uysal zihinler yarattığı kapatılma mekanlarıdır. Foucault'ya (1992, s. 175-180) göre, disiplin, önce bir eylemin mekâna yayılması ile sağlanmaktadır. Ona göre bu yayılımın gerçekleşmesi için dört teknik vardır:

- 1) Çitleme tekniği
- 2) Çerçeveleme tekniği
- 3) İşlevsel yerleşimler tekniği
- 4) Mertebelenme tekniği

Çitleme tekniği ile, disiplin teknolojilerinin kullanılacağı alanın sınırları belli olmaktadır. Okul, kışla, hastane gibi kurumların sınırlarının çizilmesi, bir taraftan içeride bulunan kitlenin hareket

alanını belirlerken, diğer taraftan da bu kitlenin yönetilmesini kolaylaştıran bir tekniktir. Çerçeveleme tekniği, kontrol edilen alanın operasyonel düzenlenişini ifade etmektedir. Disiplin mekânı, kontrol altına alınan kişi sayısına veya bu kişilerin gruplanmasına bağlı olarak parçalara ayrılmaktadır. Bir başka ifadeyle her mekâna bir kişinin atanması söz konusudur. Böylece belirsizlikler ortadan kalkacak, denetim sağlanacak, bireylerin ne zaman ve nerede olmaları gerektiği netleşecek, nitelikler ve liyakatler ortaya çıkacak ve sonuç olarak herkes bir gözetimin altında tutulabilecektir. İşlevsel yerleşimler tekniği ise, mekânın çoklu kullanıma ve amaçlara uygun şekilde düzenlenmesidir. Bu gibi mekanlar, sadece denetim ve gözetim ile eşleştirilmemekte, aynı zamanda yararlı amaçlar için de organize edilebilme kabiliyetine sahip yerlerdir. Foucault, burada, askeri hastane örneğini vermektedir. Askeri hastane bir taraftan hastalık ve salgının yayılmasını önlemeye çalışırken; öte taraftan asker kaçakları üzerinde askeri denetim, mallar üzerinde vergi denetimi, ilaçlar tayınlar, kayıplar, iyileşmeler, ölümler ve danışıklı dövüşler üzerinde de idari denetim sağlamalıdır. Bundan dolayı, mekân sıkı sıkıya paylaşılmalı ve kapatılmalıdır. Disipliner örgütlenme, hastaların kayıtlarının tutulması, koşullarının belirlenmesi ve yatacakları yataklara isimlerinin damgalanmasıyla bir denetim sağlamaktadır. Merteleme tekniği ise oluşturulan hiyerarşik sistemin kademelendirilmesidir. Sınıftaki öğrenci sıraları, koridorlar, avlular; herkese her ödev ve her sınav için atfedilen merteye; öğrencinin haftadan haftaya, aydan aya, yıldan yıla elde ettiği merteye; sınıfların yaş sırasına göre birbirleri ardına hizaya sokulmaları; öğretilen konuların, ele alınan soruların artan bir güçlük düzeni içinde birbirini izlemesi okuldaki mertebelendirmeyi ortaya koymaktadır (Foucault, 1992, s. 181).

Foucault'nun yukarıda belirtilen görüşlerinden hareketle okul sınırları olan, belirlenmiş zaman dilimi içerisinde içeridekinin dışarıya, dışarıdakinin de içeriye doğru hareket edemediği; ayrı bölüm ya da birimleri olan ve her bir bölüme bir sorumlunun atandığı; farklı işlevleri yerine getiren bir kapatılma kurumudur. Okul, dış dünyadan soyutlanmış, kendi içinde bir “dünya” gibidir. Bu mekanlar, öğrencilerin toplumla uyumlu davranış kalıplarının, ahlaki kodların, ulusal kimlik, düşünce ve ideolojiye paralel bir gelişim süreci geçirmelerini sağlamaktadır. Okullarda eğitim sınıflarda yapılmaktadır. Sınıflar ise tarihi süreç içerisinde mekânsal ve işlevsel olarak değişim geçirmiştir. Önceleri eğitim verilebilen her yer bir “sınıf” olarak tanımlanırken, 18. yüzyılın ortalarından itibaren belirli bir mekân olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Bunun nedeni ise nüfusun artmasına paralel olarak öğrenci sayısının da artış göstermesidir. Bu artışla birlikte öğrenciler sınıflara paylaşılarak eğitim yapılmaya başlanmıştır. Yeni düzende “eğitim sistemlerinin rolünde merkezi olan eğitim ilkeleri değil,

okul binalarıdır” (Hunter, 1996, s. 147). Okul mimarisi, öğrenci ve öğretmenlerin performansını yükselten bir işleve sahiptir. Mimarinin önem kazanması, okul bahçelerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Okul bahçesi, sadece sınıf ile dış dünya arasında bir tampon bölge değil, öğrencilerin ders aralarında oyunlar oynadığı ve doğayı incelediği bir alandır (Yeğenoğlu, 2006, s. 51).

Okul mimarisi ve işlevinden söz edildiğinde Foucault'nun Jeremy Bentham'dan ödünç aldığı “panoptikon” kavramı, bu mimari ve işlevi açıklamak için önemli bir model olarak dikkat çekmektedir. Öncelikle hastane, tımarhane ve hapisane gibi kurumlar, 17. yüzyılda toplumun yaşlı, sakat, akıl hastası, işsiz, eşcinsel gibi üyelerinin kapatıldığı mekanlar olarak işlev görmüştür. Söz konusu kişilerin bu mekanlara kapatılmasının gerekçesi, sağlıklı işleyen toplumsal düzenin devamını sağlamaktır. Bu mekanların yerleşim yerlerinden uzak yerlere inşa edilmesi de bu politikanın bir sonucudur. Hastane veya hapisanede ıslah edilen ya da bedeni sistem için yararlı olacak şekilde dönüştürülen birey, ekonominin dışlılarının dönmesinde kullanılacak bir iş gücünden başka bir şey değildir. Ötekileştirilen bu kişiler, zamanı geldiğinde sisteme entegre edilecektir. Bu nedenle Foucault (2011, s. 13), kapatma kurumlarını “bekleme odası” olarak tanımlamaktadır.

Panoptizm ile birlikte gözetim altında tutulanların çapı, herhangi bir anomali belirtisi olmayan kişileri de içine alacak şekilde genişlemiştir. Amaç, insanları gözetildikleri hissiyle doldurarak bir oto-kontrol mekanizmasını aktif tutmak ve sistemin devamlılığını sağlamaktır. İktidar bunu başarmak için çeşitli enstrümanlar kullanmaktadır. Foucault'ya (2011, s. 223-224) göre bireylerin potansiyelleri üzerindeki cezai denetim, adalet tarafından değil; polis ve adalet mekanizmasının dışında kalan paralel iktidar yapıları tarafından gerçekleştirilmektedir. Polis, bireyleri gözetirken; psikolojik, psikiyatrik, kriminolojik, pedagojik ve tıbbi kurumlar da bireyin ıslahı görevini yerine getirmektedir. Bu kurumların amacı bireyin yasa ihlallerini cezalandırmaktan ziyade onların potansiyellerini kontrol etmektir. Dolayısıyla modern toplumlar şiddet ile cezalandırılmış bir “cezalandırılanlar toplumu” değil, disipline edilmiş toplumlardır ve iktidarın istediği de budur. Bentham'ın tasvir ettiği panoptikon, bu disiplin yöntemlerinin ve toplumun ütöpik bir modelidir. Fiziksel olarak halka biçimli, ortasında bir avlu ve avlunun da ortasında da bir kulenin olduğu panoptikonun çeperleri hücreler ile donatılmıştır. Bir nöbetçinin tüm hücreleri gözetleyebildiği, gözetlenenin ise nöbetçiyi göremediği bir mimariye sahip olan panoptikon soyut bir hapisane modelidir ancak modern toplumlarda fiili olarak uygulanmaktadır. Modern toplumlar, bir açık hava cezaevinde yaşamaktadırlar. Sokaklar ve caddeler, kafeler, alışveriş merkezleri, hastaneler, karakollar,

kışlalar, okullar, vergi daireleri ve hatta internet bireylerin bilgilerini kayıt altına alarak onları kontrol eden bir iktidar sisteminin parçalarıdır. Bu kontrol, baskı ve şiddet içermemekte; aksine hayat doğal akışı içerisinde akarken bireyi kuşatmaktadır. Hayatın olağan akışında birey, mobese kameraları ile gözetlendiğini düşünerek yürümez; kart ve kişisel bilgilerinin depolandığı gerçeğini düşünerek alışveriş yapmaz; internette dijital parmak izlerini bıraktığını fark etmez bile. Ancak gerçek olan eylemdeki bilinç durumu değil, iktidarın kendini hissettirmeden gözetleyebilme becerisidir. Kısaca ifade etmek gerekirse panoptikon, hayal ürünü olarak kalmak yerine uygulama alanı bulmuş bir ütopyadır.

Okulun hiyerarşik yapısı ve okulun bölümleri, panoptikon benzeri işlevleri yerine getirmektedir. Okul; sınıf, bahçe, yemekhane, yatakhane, çamaşırhane, banyo, spor salonu, revir, kazan dairesi ve koridor gibi bölümlere ayrılmıştır. Foucault (1992, s. 182), okul mekanının öğretmen bir makine olarak, ama aynı zamanda gözetmen, hiyerarşik hale getiren, ödüllendiren bir makine olarak işlev gördüğünü söylemektedir. Okulun bölümleri, hiyerarşik düzende bir sorumlunun kontrolindedir. Hiyerarşinin en tepesinde ise okul müdürü vardır. Onun altında, sırasıyla öğretmenler ve okul görevlileri yer almaktadır. Öğrenciler ise hiyerarşinin en altında kalan gruptur. Müdür ve öğretmenler, her bir mekâna serbestçe ve denetim olmaksızın girebilir ve kontrol edebilir. Öğrenciler de bu mekanlarda bulunabilir ancak bu bulunma durumunun niteliği ve anlamı, aynı mekânda bir öğretmenin bulunmasıyla aynı değildir. Öğretmen, her bir mekânı, okulun “sahibi” olan müdür adına gözetlemektedir. Örneğin okul koridorlarında ders aralarında nöbet tutan ya da yatılı okullarda gece devriye gezen öğretmenler, panoptik gözetime benzer bir mekanizmayı işletmekte; öğrenciler ise gözetlendikleri bilgisiyyle davranışlarında bir oto kontrol geliştirmektedirler. Öğrencilerin bu şekilde davranış ve psikoloji içerisinde bulunmasının nedeni hem okul mimarisine bağlı olarak oluşturulan alanlar hem de disiplin iktidarın uygulayıcısı öğretmenlerin gözündeki konumlarıdır. Eğitim sistemi içerisinde öğretmenler ya da yöneticiler “ben” olarak kodlanırken; öğrenciler bilinmeyen, sürprizlerle dolu, kontrol ve disipline edilmesi gereken “öteki”lerdir. Bu anlamda öğrencilerin hapisanedeki mahkumlardan herhangi bir farkı yoktur. “Öğrenci, koridoru işgal edendir, mevcudiyetine belirli sınırlar içinde izin verilir” (Yeğenoğlu, 2006, s. 52).

Disiplin, eğitim sürecinde önemli bir konuma oturtulmuş olsa da eğitim ve disiplin arasındaki ilişkiyi araştıran eğitim bilimciler, disiplinin yaratacağı etki konusunda farklı görüşler ortaya atmışlardır. Bazı araştırmacılar disiplini, eğitim sürecinin bir parçası olarak görürken; diğer bir kısım araştırmacılar ise disiplini eğitimin önündeki bir engel olarak ele almışlardır. Disiplin,

çoğunlukla ceza gibi anlaşılmaktadır. Cezanın sistemli bir hale gelmesi, ona maruz kalan bireylerde psikolojik rahatsızlıkların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Başaran (2000, s. 219), cezanın korku duygusuyla ilişkili olduğunu, bunun ise öğrencide negatif duygulanım yarattığını; cezanın tekrarı durumunda ise öğrencinin davranışlarında bir dirence neden olabileceğini ve istenmeyen davranışın terk edilmesinin aksine onu pekiştiren ve cezalandırıcıya karşı nefret duygusunu tetikleyen bir işlev yüklenebileceğini söylemektedir. Sarıtaş (2003, s. 62) ise cezanın öğrenmeyi engelleme, okuldan soğutma, suçluluk ve korku duyma, okuldan kaçma, kaygı, kırıp dökme ve başka öğrenciler için öğretmenin kötü bir etikete sahip olma gibi etkiler bıraktığını söylemektedir.

3. Bulgular

Ferit Karahan'ın yönetmenliğini yaptığı Okul Tıraşı (2021) filmi, Foucault'nun iktidar kavramı temelinde incelenmiştir. Bu bağlamda film; bilgi iktidar, disipliner iktidar ve biyo-iktidar olmak üzere üç ayrı iktidar görünümüne ilişkin bulgular sağlamaktadır.

3.1. Bilgi iktidar öğeleri

Bu başlık altında bilgi iktidara yönelik bulgulara yer verilecektir.

3.1.1. İletişim-kapasite-iktidar

Film, akıllı telefonların henüz üretilmediği ya da yaygınlaşmadığı bir dönemde Anadolu'nun doğusunda zorlu kış koşullarının hüküm sürdüğü bir yatılı ilköğretim bölge okulu'nda (YİBO) geçmektedir. Dolayısıyla okulun öğretmen kadrosu, öğrencileri ve görevlilerinin bağlı olduğu iletişim ağı, okul ile sınırlandırılmıştır. Gerek okulun bulunduğu coğrafya ve gerekse de iklim koşulları, okulun içe kapanmasına neden olmuştur. Okulun dış dünya ile olan iletişimi ancak belirli noktalarda şebeke sinyalinin olduğu mobil telefonlar ile gerçekleşmektedir.

Okul, bir taşın suya atıldığında yarattığı halkalar gibi yapılanmıştır. En içten dışarıya doğru sırasıyla sınıf, koridor, ana bina, okul bahçesi ve okul sınırlarını belirleyen duvarları saymak mümkündür. Bu alanların her biri, öğrencilerin disipline edilmesinde ayrı bir işlev yüklenmektedir. Foucault'nun disiplinin sağlanabilmesi için bir eylemin mekâna yayılmasını sağlayan tekniklerden biri olan çitleme tekniğinin film içindeki somutlanması bu şekildedir. Sınırların dışına çıkmak sert iklim koşullarından dolayı mümkün değildir. Mehmet'i hastaneye götürmek için okul müdürünün aracılığıyla yapılan denemeler başarısız olmaktadır. Ağlayarak eve gitmek isteyen öğrenciye öğretmeni “ben de gitmek istiyorum ama yapacak bir şey yok” şeklinde cevap vermektedir. Çitlerin ötesine ise sadece iki kişi geçebilmiştir. Yusuf, okul duvarlarındaki demir parmaklıkların kırık olduğu bir noktadan okul sınırları dışına çıkarak

annesiyile telefonda konuşabilmiştir. Bir diğer örnek ise kalorifer sorumlusunun okulun kömürlerini, yine aynı okulda okuyan oğlunun sırtına yükleyerek kendi evine göndermesidir.

Okul kantininde bulunan televizyon da dış dünya ile bağlantı kurulmasında önemlidir. Televizyon kanallarının yayın akışına müdahale etmek söz konusu değildir ancak hangi yayını, kimin, ne zaman izleyeceği denetlenebilir. Denetim, hapishanelerde de olduğu gibi, bir uysallaştırma tekniğidir. Yerden yüksek bir yere konumlandırılan televizyon da bir hapishaneyi andıracak şekilde demir parmaklıklardan oluşan bir kafes içine yerleştirilmiştir. Bu haliyle televizyon, okula kapatılmış öğrencilerin bir metaforudur. Yusuf kantine girdiğinde televizyonda Casper isimli çizgi film gösterilmektedir. Toplumda hayaletlere, korku verici metafizik varlıklar olarak inanılmaktadır. Bir hayalet olan Casper, kendisinden beklenen davranış kalıplarının aksini uygulamaktadır. Çizgi filmde Casper, mahkemede yargılanmaktadır. İlgili sahnede yer alan diyaloglar, Okul Tıraşı'nın temasını ve öyküsünü tamamlamaktadır. Örneğin çizgi filmde geçen "burada Casper'ı yargılıyoruz çünkü bizim kurallarımızı asla uygulamıyor. Çılgılık atmıyor, insanları korkutacak şeyler yapmıyor. Arkadaş edinmeye çalışıyor." ifadesi, bireyi ve karşı karşıya kaldığı iktidar ilişkilerini göstermektedir. Nasıl ki "norm içi" kabul edilen "kötü" ve "korkunç" hayaletler, "norm dışı" olan "sevimli hayalet" Casper'ı disiplin altına alamıyorlarsa; Okul içinde kurulan disiplin mekanizmaları da öğrencileri disipline etmekte zorluklar yaşamaktadır.

Öğretmenlerin derste verdikleri bilgilerin de sınırları bellidir. Sosyal bilgiler dersinde okulun bulunduğu ve yaşanan bölgenin neresi olduğu sorulduğunda öğrencinin verdiği "Kürt bölgesi" cevabı, öğretmen tarafından inkâr edilmiştir. Okul, bilginin ve söylemin sınırlandırıldığı bir mekân olarak temsil edilirken; söylemin kendisi de öğrencilerde yabancılaşma duygusunu üretmekte ve ötekileştirme sürecini işletmektedir.

Okul içerisindeki ilişkiler bir hiyerarşiye bağlıdır. Hiyerarşinin en başında okul müdürü Burhan yer almakta, onun altında ise sırasıyla okul yönetimi, öğretmenler, yardımcı personel ve öğrenciler sıralanmaktadır. Okul içerisinde yer alan herkes bir atama sonucu oradadır. Burhan'ın sürgüne geldiği düşünülmektedir ve yine öğretmenler ve yardımcı personel de merkezi atama sisteminin kararı ile oradadır. Öğrenciler de dahil olmak üzere hiç kimse seçimle iş başında değildir ve seçme şansları da yoktur. Dolayısıyla bu yapı bürokrasiyi doğurmuştur. Yusuf'un arkadaşı Mehmet'e refakat etmek için okul yönetimine gidip izin istemesi; izni verecek olan öğretmenin, kendisinin de izinli olmasına rağmen, okulda bulunması ve Yusuf'un talebini gerçekleştirememesi bürokrasinin işleyişini göstermektedir.

Öğretmen, öğrenci ve yardımcı çalışanlar; okulun iletişim ve bilgi üretim kapasitesini belirlemektedir. Bu yapı içerisinde yer alan aktörlerin her birinin rolü, yüzyıllar boyunca süregelen bir gelenektir. Görev, kullanılan dil, davranış kalıpları bu gelenek içerisinde kemikleşmiştir. Öğretmen, otorite ile; öğrenci ise itaat etmesi gereken kişi olarak yapılanmıştır. Filmde bu stereotiplerin hâkim olduğu görülse de son sahnede Yusuf'un masum görünümünün aldatici olduğu ve arkadaşı Mehmet'in rahatsızlığından onun sorumlu olduğu ortaya çıkmıştır.

3.1.2. İtiraf

Film, katı hiyerarşinin, sorguların, tehditlerin, boynu bükük sessiz kalışların olduğu bir mekânda geçmektedir. Açılış sahnesi, duş almak için sıraya geçmiş ilköğretim çağındaki çocukların ağır adımlarla okulun banyosunda ilerlemeleriyle başlamaktadır. Düzeni sağlaması için öğrenciler arasından bir “banyo başkanı” seçilmiştir. Başkan, öğrencileri hizaya sokmak ve kargaşayı önlemek için elindeki sopasıyla ileri geri dolaşmaktadır. O sırada duş bölmelerinin birinde bir karmaşa olur. Nöbetçi öğretmen Hamza, durumu önce fark eder ve tehditkâr bir dille banyo başkanını sorgular:

Öğretmen Hamza: Ne biçim banyo başkanısın oğlum sen?

Banyo Başkanı: Hocam görmedim, diğer taraftaydım.

Başkan, her şeyi gören, duyan ve duruma hâkim olması gereken kişidir. Görev ve yetki alanı okulun banyosuyla sınırlı olan başkan kendisinden beklenen görevi yerine getirememiş ve öğretmenin gözünde suçlu duruma düşmüştür.

Öyküdeki kırılım anları itiraflarla ortaya çıkmaktadır. Bu anlardan birinde Yusuf, hastalanan arkadaşı Mehmet'i okulun revirine götürür. Onun başında beklerken öğretmen Selim içeriye girer. Mehmet'in durumu hakkında sorular sorar. Burada Selim'in Yusuf ile kurduğu ilişki, kuralcı ve sert bir öğretmen-öğrenci ilişkisi değil; daha ılımlı bir ilişkidir. Bu yumuşak tavır, Yusuf'un çekinerek de olsa itirafta bulunmasına neden olmuştur. Bu itiraf, öğretmenler arasındaki ilişkilerin seyrini şekillendirmektedir.

Öğretmen Selim: Var mıydı bir yerinde yara bere bir şey?

Yusuf: Görmedim hocam. Hocam, Hamza hoca biz banyo yaparken onlara ceza verdi.

Öğretmen Selim: Ne cezası?

Yusuf: Soğuk suyla yıkanma cezası.

Yusuf'un bu itirafı, onun suçluluğunun bir sonucu olarak dile dökülmüştür. Kendi kabahatini kapatabilmek için öğretmenini hedef göstermesi, bir diğer deyişle günah keçisi yaratmaya çalışması söz konusudur. Bu bilginin hemen ardından Selim, Hamza ile konuşur. Bu konuşma, iki arkadaşın yarı samimi-yarı soğuk ilişki ikliminde gerçekleşir. Selim, edindiği bilginin sağladığı gücün güveniyle Mehmet'in Hamza yüzünden hasta olduğunu itiraf ettirmeye

çalışmaktadır. Aşağıda yer alan diyalog, iktidar mekanizmasının sosyal ilişkilerde saklı olduğunu göstermektedir.

Hamza: Neyi var ya bu çocuğun böyle?

Selim: Üşütmüş herhalde. Dün akşam soğuk suyla yıkanma cezası vermişsiniz hocam çocuğa.
(...)

Hamza: Ya yok hocam ya! Biliriz bu çocukları. Bunlar arkani döner dönmez sıcak suyla banyo yapmaya devam ederler hocam.

Yusuf: Banyo bitene kadar banyo başkanı başlarında durdu.

Hamza: Ben öyle bir şey söylemedim banyo başkanına.

Selim tarafından sorgulanan ve Mehmet'in rahatsızlığının kendi verdiği ceza nedeniyle oluştuğunu bilen, içten içe bunu kabul eden ama durumu dile döküp itiraf etmek yerine banyo başkanına suçu yıkan Hamza, banyo başkanını ötekileştirmiştir. Okulun öğretmen-öğrenci ilişkisi, efendi-köle ilişkisi gibidir. Köle, efendisinin verdiği emirleri yerine getirmekle yükümlüdür. Görevin eksik veya fazla yapılmasının sonucu ceza olabilmektedir. Banyo başkanı, öğretmenin verdiği cezayı uyguladığı için cezalandırılmıştır. Aksi olsa bile cezadan kurtulmak mümkün değildir. Bu sorgulama sırasında banyo başkanı, gece geç saatlerde Mehmet'in Kenan öğretmenle birlikte dışarıdan yatakhaneye doğru gittiğini gördüğünü itiraf etmektedir.

Revire okul müdürü Burhan Demir'in gelmesiyle birlikte sorgulama ve itiraf ettirme sürecinin yürütücülüğü de Selim'den müdüre geçmiştir. Öğrencinin verdiği bilgilerin ardından sorgulanma sırası Kenan öğretmene gelmiştir.

Burhan: Hocam, dün akşam nöbetçi siz miydiniz?

Kenan: Doğrudur hocam.

Burhan: Gece çocuğun bir şeyi var mıydı?

Kenan: Bir ara çocukları kontrole çıktım. Uyanıktı. Midem bulanıyor falan dedi. Ben de önemsemedim, çıktım dışarı.

Burhan: Hocam, gecenin bir vakti çocuğu yatağa götürürken görmüşler sizi. Ne işiniz vardı o saatte çocukla?

Kenan: Ne işim olacak çocukla hocam ya! Gece bir patırtıyla uyandım. Kapı çalınıyor. İndim, açtım. Bekliyor böyle, üşümüş. Nereden geliyorsun dedim. "Kazan dairesinde yıkandım" dedi.

Burhan: Kazan dairesinde yıkanmak neymiş ya?

Selim: Hocam, şimdi bizim çocuklar kalorifer kazanlarının olduğu yerde hep sıcak su var diye gidiyorlar arada bir duş alıyorlar orada.

Suçun itirafı film boyunca yukarıdaki örneklerden başka sahnelerde de devam etmektedir. Okul müdürünün soğuk su cezası alan başka öğrencileri sorgulamasına ek olarak kazan dairesi sorumluları olan Mahmut ve Akif'in de sorgulandığı ve itirafa zorlandıkları sahneler söz konusudur. Filmin finalinde Yusuf'un itirafı ise "öteki"ye ilişkin kalıp yargı ve ön yargıları bozan bir niteliğe sahiptir. Yusuf, suçunu itiraf ettikten sonra kazan dairesine götürülür ve olayın nasıl gerçekleştiği simüle ettirilir.

Yusuf: Akif abi uyuyordu. Banyo yapacağımızı söyledik. İzin vermedi. Cenabet olduğumuzu söyledik. Başıma bela açmayın diye bizi kovdu. Sonra ona 1 paket sigara uzatınca da bizi içeri aldı.

3.2. Disipliner İktidar Öğeleri

Bu başlık altında disiplinler iktidara ilişkin bulgulara yer verilecektir.

3.2.1. Gözetim

Film, bir gözetleyenler ve gözetlenenler ayırımına dayanmaktadır. Öğretmen ve öğrenci olarak kavramsallaştırılabilecek bu ayırımın mekânı ise okuldur. Ancak bu mekânda iktidar mekanizması olan gözetimin sınırları iç içe geçmiştir. Öğrenciler, öğretmenlerin bir yönetim ve iktidar aracı olan gözetime ortak olmuşlardır. Bunun ilk örneğini ise filmin açılış sahnesinde öğrenci arkadaşlarını duşta gözetleyen, onları hizaya sokan, varlığıyla denetimi sağlayan ve uysal bedenler yaratan banyo başkanıdır. Banyo günü okulun nöbetçi öğretmeni de bu gözetim sürecinin içerisinde yer almaktadır.

Nöbetçi öğretmenler okula yayılmışlardır. Tüm öğretmenlerin nerede görevli olduğu önceden hazırlanmıştır. Öğretmenler bahçede, koridorda, banyoda, yatakhane ve yemekhanede devamlı olarak gözetim yapmaktadırlar. Öğrenciler, bir taraftan gözetlendiklerini bilmekte ama diğer taraftan da gözlerin üzerlerinde olmadığını düşündükleri anların fırsatını kollamaktadırlar. Yemekhanede fazladan ekmek alan öğrencinin yemekhane nöbetçisi Selim öğretmene yakalanması buna bir örnektir. Öğrenci, düzen bozucu bir davranışta bulunmuş ve tüm öğrencilerin içerisinde öğretmen tarafından yemek yememe cezası almıştır. Bu ceza, arkadaşı Mehmet için fazladan bir ekmek alan Yusuf için caydırıcı olmuş, fazla aldığı ekmeği yerine bırakmıştır. Gözetim, gözetlenenlerin davranışlarını iktidarın arzu ettiği biçimde manipüle etmektedir. Panoptizm, okul genelinde uygulanan disiplin sağlama yöntemidir.

İktidarın gözü, sadece öğrenciler üzerine değildir. Öğretmenler de bu gözetimin gölgesi altında yaşamaktadırlar. Bir başka ifadeyle öğretmenler, bir taraftan gözetleyen, diğer taraftan da gözetlenen kişilerdir. Selim ve Hamza'nın sigara içmek için okul bahçesinde yaptıkları konuşma, okulun panoptik yapısını ortaya koyan bir başka bulgudur.

Hamza: Hocam, yasak biliyorsun. Cezası var.

Selim: Kim görecektir dağ başında?

Hamza: Gözü üzerimizde olanlar olabilir.

Selim: Onların gözü kendi üstünde olsun hocam.

3.2.2. Denetim

Okul içerisinde geniş hareket serbestliğine sahip olan öğretmenler, bu özgürlüklerinin sağladığı avantaj sayesinde okul sınırları içerisindeki her bir alanının denetimini yapmaktadırlar. Öğrencilerin hayatları sıkı bir kontrol altındadır. Ne zaman banyo yapacakları, ne kadar yemek yiyecekleri, ne zaman uyuyacakları ve uyanacakları, derste hangi kelimeleri kullanabilecekleri, nasıl giyinecekleri ve saç tıraşlarının nasıl olması gerektiği katı kurallar ile belirlenmiştir. Devlet, koyduğu yasalar ile öğrencilerin barınma ve beslenme gibi temel ihtiyaçlarını karşılamayı güvence altına alırken; karşılığında kendisine sadık ve şikâyet etmeyen bireyler görmek istemektedir. Kuralların dışına çıkanlar cezalandırılarak disipline edilmektedir. Denetim, yöneticilerin kontrolü kaybetmemek için “öteki”ler üzerinde uyguladığı bir disiplin yöntemidir. Bu yöntemin kriterleri, okul müdürü tarafından okul bahçesinde öğrencilere hatırlatılmaktadır.

Burhan: Saçınızla, başınızla, kılığınızla, kıyafetinizle, duruşunuzla sizi gören biri 100 metreden bu okulun öğrencisi olduğunuzu şak diye anlayacak. Dışarıdaki adamdan bir farkınız olacak. Zamanında yemeğinizi yiyeceksiniz, zamanında uyuyacaksınız. Dersinizi çalışacaksınız. Vatana millete birer ne olacaksınız? Birey olacaksınız. Saçları uzun olan, kılık kıyafetine dikkat etmeyen çocuklar var hala. Bir uzun saç sevdasıdır başlamış. Bu dağ başında kime göstereceksiniz oğlum saçlarımızı. Herkes okul tıraşı olacak.

3.2.3. Disiplin

Eğitimciler, kaynağını yasalardan alan bir güç ile öğrenciler üzerinde gözetim ve denetleme yöntemleri aracılığıyla tahakküm kurmaktadır. Dolayısıyla kurallara uyulmaması cezai yaptırım ile sonuçlanmaktadır. Banyoda kurallara uymayan öğrencilerin aldığı soğuk su ile duş alma cezası dikkat çekicidir. Philippe Pinel, 19. yüzyıl itibariyle suçlulara uygulanan soğuk su banyosunun suçun itirafı ve boyun eğdirme gibi işlevleri olduğundan bahsetmiş; Foucault ise bu türden bir uygulamanın suçluya acı verdiğini, onu aşağıladığını, sessizliğe indirgediğini ve cezalandırdığını söylemiştir. Filmde ise üç öğrenci soğuk suyla duş alarak acı çekmiş; arkadaşları önünde cezalandırıldıkları için utanç duymuş; verilen cezaya itiraz edemeyerek ya da uymayarak sessizliğe bürünmüştür. Mehmet ise hastalanarak bu “sessizliğe bürünme” halinin baş aktörü olmuştur.

Disiplin, okul içerisinde sağlanması gereken temel unsurdur. Filmde, yöneticilerin yöneticiliklerini yaptığının göstergesi disipline edilmiş öğrencilerin varlığıdır. Tehdit etmek bir disiplin kurucu yöntemdir. Okul içerisinde cezalandırma iki aşamadan oluşmaktadır. İlki dayak, hakaret ve yoksun bırakma gibi anında uygulanabilen cezalardır. İkincisi ise disiplin kurulunun varlığı ve suçluya vereceği büyük ölçekli cezalardır. Arkadaşının battaniyesini yere atan

öğrencinin Selim öğretmene yakalanması ve disipline gönderilmekle tehdit edilmesi söz konusudur.

Selim: Gel buraya gel. Yaklaş. Al bunu yerden. Bir vukuatını daha görürsem disipline yollarım.

Zor iklim ve coğrafi koşullarda yaşayan; ailesi sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel olarak alt sınıflara ait olduğu çıkarımının yapılabildiği öğrenciler için disipline yollanmak büyük bir tehdittir. Disiplin kurulunda uyarı ve kınama gibi hafif cezalardan başlayan ve okuldan atılmaya kadar varabilen cezalar söz konusu olmaktadır. Eğitim sistemi, sadece öğrencileri değil; onların ailelerini de beklentiye sokarak ve umut ettirerek disipline etmiştir. Yusuf'un annesinin telefonda dediği “görüyorsun ne halde olduğumuzu. Bütün umudumuz sensin” cümlesi, okul müdürünün yaptığı konuşmadaki “dersinizi çalışacaksınız, vatana millete hayırlı birer birey olacaksınız” cümlesine bağlanmaktadır. Dolayısıyla disipline gönderilmek ile tehdit edilen öğrenci, bir taraftan ailesi diğer taraftan da okul kuralları arasında kalarak disipline edilmektedir.

Okul müdürünün yukarıda da deşifre edilen konuşmasının sonunda, okulun kılık kıyafet kurallarına uygun olmayan öğrencinin saçının bir kısmı, tıraş makinesiyle gelişigüzel kesilmiştir. Saçın bu şekilde diğer öğrencilerin gözü önünde tıraş edilmesi, klasik dönemin cezalandırma yöntemlerinin benzeridir. Hükümdarın kurallarına karşı gelmek ile okul müdürünün kurallarına uymamak arasındaki analogiden hareketle tek bir öğrenciye toplum içinde verilen ceza, ibretialem olarak değerlendirilmektedir. Fiziksel şiddet içermeyen bu cezalandırma ile tüm öğrencilerde utanma duygusunun uyanması ve kurallara uyma eğiliminin artması amaçlanmıştır.

Okul içerisinde çeşitli birimler vardır. Sınıf, banyo, yatakhane, kazan dairesi, revir ve kantin bu birimlerdenidir. Çerçeveleme tekniğine göre, her birimde bir kişinin görevlendirilmesi disiplini sağlayacak yöntemdir. Sınıfta, koridorda, yatakhane ve bahçede öğretmen, banyoda banyo başkanı, revirde sıhhiyecisi, kazan dairesinde kazancının bulunması yeterlidir. Böylece okul içindeki beden yönetimi bir disipline bağlanmış, bedenler gözetim altında tutulmuş, potansiyellerine göre kimin nerede görev alacağı belirlenerek mekân içinde düzensizlik ortadan kaldırılmış, liyakatler ve nitelikler ölçülebilir duruma gelmiştir. Bir başka deyişle itaat-fayda dengesi oluşturulmuştur.

Okuldaki ast-üst ilişkisi, sınıf düzeni, yaşa göre yatakhanelere ve sınıflara ayrılma, verilen ödevler ise birer mertebelenme örnekleridir.

3.3. Biyo-İktidar

Filmde biyo-iktidar ögesi olarak uysal beden kavramına yönelik bulgular elde edilmiştir.

3.3.1. Uysal beden

Okul müdürü Burhan'ın bahçede öğrencilere yaptığı konuşmanın içeriği ve öğrencilere yönelik yapılan uygulamalar askeri disiplin anlayışıyla aynıdır. Foucault'ya (1992, s. 167-168) göre asker, zoraki olarak bedenine sahip olunan, kurallara uyması için yine kurallar tarafından boyun eğdirilen, bedenin her an kullanılmaya hazır tutulduğu ve uzaktan görüldüğünde tanınan kişidir. YİBO öğrencileri de müdüre göre “100 metreden şak diye tanınması” gereken kişilerdir. Tanınabilirlik, tek tipleştirici eğitim sisteminin ürettiği uysal bedenlerin yakalarında taşıdıkları bir nişan gibidir. Çünkü “tabi kılınabilen, kullanılabilen ve geliştirilebilen bir beden, itaatkâr bir bedendir” (Foucault, 1992, s. 169).

Filmde öğrenciler, eğitim-öğretim görevinin dışında banyo başkanı olmak, revir sorumlusu olmak gibi görevler üstlenmişlerdir. Bir mekâna sorumlu olarak atanan öğrenci, kendisini atayan öğretmenlerine karşı minnet duygusu taşımakta ve kendisini de değerli hissetmektedir. Duyguların ön plana çıktığı, sorgulamanın yapılamadığı ve verilen görevi yerine getirmenin karşılığında alınacak bir “aferin” öğrencileri uysal beden olarak inşa etmektedir.

3.4. Ötekileştirme öğeleri

Bu başlık altında iktidarın ötekileştirme yöntemlerine ait bulgulara yer verilecektir.

3.4.1. Delilik

Filmin bakış açısıyla öğretmenler “ben”, öğrenciler ise “öteki”dir. Her grup kendi varlığını karşı grubun varlığına borçludur. Öğretmenler, yönetim gücünü elinde tutan kümeyi meydana getirirken; öğrenciler ise iktidar pratiklerine maruz kalan sınıfı oluşturmaktadır. Öğrenciler, kardan yolları kapanmış, dört bir tarafı çitlerle çevrilmiş, dış dünyadan izole edilmiş bir yatılı okulun delileri gibidir. Foucault'nun ele aldığı şekliyle deliler, toplum için bir tehdit olarak görülen ve toplumdan soyutlanan, tımarhanelerde sağaltım sürecine tabi tutularak toplum normları içine çekilen kişiler ise; öğrenciler de YİBO'ya kapatılan, vatana millete hayırlı birey olmak için eğitime tabi tutulanlardır. Çünkü eğitim, halihazırda var olan toplumsal normlara uyumlu bireyler yetiştirmek için uygulanan bir iktidar pratiğidir. “Ağaç yaş iken eğilir” atasözünden hareketle, çocuklar üzerinde uygulanan bu yöntem, onların bireyselliklerini en baştan inşa etme sürecidir. Böylece toplum içindeki sapkınlıkların minimize edilmesi mümkün olacaktır.

3.4.2. Sapkınlık

Okulun kuralları bellidir: Derse katılmak ve ders çalışmak, yat ve kalk saatlerine uymak, banyo günü ve saatine uymak, kılık-kıyafete uymak, belirlenen miktarda yemek yemek, sigara kullanmamak, okul sınırlarının dışına çıkmamak ve üste itaat. Öğretmenler tarafından uygulanan tüm disiplin tekniklerine rağmen öğrencilerde sapkın davranışlar ortaya çıkmaktadır. Bu davranışlar ile disiplin teknikleri birbirini tetikleyen bir sarmal oluşturmaktadır.

Sapkın davranışlar filmde başta öğrenciler olmak üzere, eğitim kadrosu ve yardımcı personel tarafından gerçekleştirilmektedir. Öğrencilerin yaptığı kural ihlallerini şöyle listelemek mümkündür:

Tablo 1. Okul Tıraşı filminde öğrencilerin sapkın davranışları

Davranış	İhlal
Kazan dairesinde banyo yapmak	Banyo günü ve saatine uyulmasının ihlali
Mehmet'in gece geç saatte Kenan öğretmenle koridorda görülmesi	Yat saatinin ihlali
Öğrencilerin saçlarını uzatmaları	Kılık- kıyafet yönetmeliğinin ihlali
Fazladan ekme almak	Yemek istihkak miktarının ihlali
Kantinden sigara satın almak	Zararlı madde kullanmamanın ihlali
Yusuf'un telefonla konuşmak için okul sınırları dışına çıkması	Mekânın ihlali

Öğretmenler ve yardımcı personel de sapkın davranışlar sergilemektedir. Bu davranışlar şunlardır: Sigara içmek, bilgi saklamak, görevi kötüye kullanmak, üste karşı gelmek, öğrenciye sigara satmak.

Tablo 2. Okul Tıraşı filminde öğretmenlerin sapkın davranışları

Davranış	İhlal
Öğrencilerin kazan dairesinde banyo yapmasına göz yummak	Bilgi saklamak
Selim ve Hamza'nın yasak alanda sigara içmesi	Sigara yasağının ihlali
Kenan'ın okul müdürüne karşı gelmesi	Üste karşı gelmek
Okul müdürünün okul bütçesini şahsi işleri için kullanması	Görevi kötüye kullanmak

Kantin görevlisinin öğrenciye sigara satması	Görevi kötüye kullanmak
--	-------------------------

3.5. Sosyolojik analiz bulguları

Yukarıda yer alan bilgiler ışığında Okul Tıraşı filminin sosyolojik analiz bulguları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Okul tıraşı filmine yönelik sosyolojik analiz bulguları

Temel Kavramlar	İktidar ve Öteki Unsurları	Sosyolojik Bulgular
Disipliner İktidar	Gözetim	Öğretmenlerin nöbet tutarak öğrencileri kontrol etmesi (statü) Öğretmenlerin sigara içerken gözetlendiklerini düşünmesi (statü)
	Denetim	Kurala uymayan öğrencilerin fiziksel şiddete uğraması (işlevselcilik)
		Öğrencilerin tehdit edilmesi (statü)
	Disiplin	Öğrencinin disipline gönderilme ile tehdit edilmesi (statü)
		Soğuk suyla yıkanma cezası (statü)
		Öğrencilere görev verilmesi (işlevselcilik)
		Müdürün öğrencilerin saçlarını tıraş etmesi (statü)
Bilgi İktidar	İletişim-Kapasite-İktidar	Sınıf içi eğitim (yabancılaşma)
		Yusuf'un Mehmet'e refakat edebilmesi için okul yönetiminden izin istemesi (Bürokrasi)
	İtiraf	Müdürün öğretmenleri, öğretmenlerin ise öğrencileri sorgulaması (statü) Öğrencileri konuşturmak için ılımlı davranılması (işlevselcilik)
Biyo-İktidar	Uysal Beden	Öğrencilerin banyoda ve revirde görevlendirilmesi (işlevselcilik)
		Öğrencilerin öğretmenlerin kararlarına itiraz edememesi (statü)
Öteki	Delilik	Öğrenci olmak (statü)
	Sapkınlık	Kazan dairesinde banyo yapmak (sapkınlık)
		Öğretmenlerin yasak alanda sigara içerek yasağı delmesi (statü) Yat saatine uymamak, yemek istihkakını aşmak (sapkınlık)

SONUÇ

Film, okul gibi sınırları dar bir mekânda insan ilişkileri üzerinden toplumsal bir portre çizmektedir. İktidar kavramı üzerinden ilerleyen filmin sosyolojik bakışı, disiplin tekniklerine maruz kalan kişilerin, zaman içerisinde arzu edilen davranış normlarını içselleştirip içselleştirmedikleri ve topluma uyum süreçlerine yönelik bir tartışma sunmaktadır. Filmde, her ne kadar öğrenciler üzerinde şiddete, tehdide ve korkuya dayanan disiplin kurma çabaları görülse de filmin alt metninde saklı olan söylemler görünenin ötesindedir. Çünkü Foucaultçu iktidar, iktidarını sağlayabilmek için şiddet yerine; itiraf ettirmek ya da vicdana seslenmek gibi daha ılımlı politikalar geliştirerek suçunu kabullenmiş uysal bedenler üretmeyi amaçlamaktadır. Hastane, hapisane ve okul gibi kurumlar tam da bu amaç doğrultusunda bir işlev yüklenmişlerdir. Böylece bir toplum mühendisliği süreci de işlemiş olmaktadır.

Filmde biyo-iktidar unsuru olarak uysal beden yer almaktadır. Öğrenciler, kaçış imkanlarının olmadığı bir yatılı okulda, okul yönetimi ile sorun yaşamama düşüncesiyle hareket etmektedirler. Öğretmenlerinin yönlendirmelerine, kurallarına ve hatta psikolojik ve fiziksel şiddetlerine karşı tepkisiz kalmaktadırlar. Öğrencilerin uysal beden olarak yeniden üretilmelerinin bir diğer yöntemi ise okul içinde üstlenilen görevleriyle ilgilidir. Banyo başkanı ve revir sorumlusu olmanın önemi burada ortaya çıkmaktadır. Ayrıca öğretmenlere çay servisi yapmak, kar nedeniyle kapanan yolu açmak gibi öğrencinin görevi olmayan işler yine öğrenciler tarafından yapılmaktadır.

Foucault, disiplinin sağlanması için bir eylemi mekâna yayacak dört teknikten bahsetmektedir. Bunlardan biri olan çerçeveleme tekniğinin izleri, öğrencilerin çeşitli birimlerde görevlendirilmeleriyle filmde kendisini göstermektedir. Hangi öğrencinin nerede ve hangi görevi yapacağını belirlemek, onun potansiyelini açığa çıkarmak ve ondan en verimli şekilde yararlanmak bir iktidar ve disiplin pratiğidir. Bu pratikler, öğrenciler içerisinden seçilmiş birkaç kişi üzerinden tüm okula yayılmaktadır. Banyo gibi karmaşanın hâkim olduğu/olabileceği bir mekâna düzeni sağlayabileceğine inanılan bir öğrenci görevlendirilmiştir. Sert bir mizaca sahip olmasına rağmen, disiplini sağlayan onun sert davranışları değil; yerine getirdiği görevin öğretmenler adına icra ediliyor olmasından dolayıdır. Görevli öğrenci, öğretmenlerin bir gölgesinden ibarettir. Böylece öğretmenler aynı anda farklı mekanları kontrol edebilir bir güç haline gelmiştir. Revir sorumlusunda ise herhangi bir liyakat söz konusu değildir. Çünkü filmde revir, sağlığın öneminden bağımsız bir şekilde, banyo kadar yoğun kullanılan bir yer değildir. Boş kalmaması için sorumlu atanan bir mekandır. Revirin kapısı çoğunlukla kilitlidir. Görevli öğrenci ancak ihtiyaç olduğunda okul içinde aranıp bulunarak revire getirilmektedir. Revir

sorumlusunun aspirin vermek ve battaniye ile Mehmet'in üstünü örtmek dışında elinden herhangi bir tedavi yöntemi de gelmemektedir.

Beden üretken olduğu müddetçe denetlenebilir bir nitelik kazandığından dolayı belli öğrenciler belirli görevlere atanmışlardır. Öğrenci-işçiler, görevlerini okul yönetimi adına gönüllü olarak yapmaktadırlar. Bunun karşılığında da statü ve psikolojik doyum sağlamaktadırlar. Bu da onları itaat-fayda dengesini gözetlemeye itmektir.

Akıl hastalarının tedavisinde kullanılan sakinleştirici ılık su banyoları, hekim Philippe Pinel'in (1745-1826) tedavi yöntemlerinde yerini soğuk su ile yapılan banyolara bırakmıştır. Pinel ve onu takip eden hekimler, akıl sağlığını kaybeden kişilerde şok etkisi yaratmak, hastaların direncini kırmak, suçlular suçlarını kabul ettirmek, hekimlere saygı duyurmak ve itaat ettirmek için soğuk sudan faydalanmışlardır. Temel amaç ise hastaları içsel bir teslimiyete sürükleyerek disiplin altına almaktır. Filmde de Hamza öğretmenin taşkınlık yapan öğrencilere soğuk suyla yıkanma cezası vermesi, öğrencilerde içsel bir teslimiyet hissinin yaratılması amacını taşımaktadır. Böylece cezaya doğrudan maruz kalan ya da kalmayan tüm disiplinsiz öğrenciler disipline olacak ve iktidarın yayılması mümkün olacaktır.

Foucault'nun toplumsal kapatılmanın nedenlerinden biri olarak tarif ettiği delilik, filmde "öğrencilik" olarak temsil edilmiştir. Delilerin kapatıldığı tımarhaneler ise filmde okul olarak konumlanmıştır. Tımarhanelerde sadece deliler bulunmaz, aynı zamanda sağlık personeli de yerleşiktir. Görevliler, düzenin sağlanması için nöbet tutmaktadırlar. Öğretmenler de işlev olarak sağlık personelinin eşdeğeri konumundadır. Filmde öteki kavramı öğretmen-öğrenci ilişkileri ekseninde kurulmuştur. Öğrenciler, okula kapatılan "öteki"lerdir. Onlar, topluma uyum sağlamak ve toplumun istediği çizgide birey olabilmek için toplumdaki dışlanmış kişilerdir. Okul, "deli" ile eşdeğer pozisyonda olan öğrencilerin sağaltım yeridir. Okulun kurallarına uyulduğunda düzenin içine çekilen kişi, sapkın davranışlar sergilediğinde cezalandırılarak ötekileştirilmektedir.

Öğretmenlerin genellikle tokat atmak, hakaret etmek, tehdit etmek gibi eylemlerle öğrencileri cezalandırdığı görülmektedir. Bu durum, Poulantzas'ın Foucault'yu eleştirirken vurguladığı, iktidar ve şiddet ilişkisine bizi götürmektedir. Şiddet, iktidarı sağlamanın bir yolu olsaydı öğrencilerin şiddet karşısında hizaya gelmesi gerekecekti. Ancak filmde arkadaşlarının içerisinde aşağılanan ve fiziksel şiddete maruz kalan öğrencilerin sapkın davranışlar sergilemekten vazgeçmediği görülmektedir. Fiziksel şiddet, anlık olarak öğrencileri baskılsa da onların davranışlarını değiştirme gücüne sahip değildir. Bir başka ifadeyle, fiziksel şiddet, iktidarın kurulmasında etkisiz elemandır.

Cezalandırılmak, bir süre sonra, öğrenciler için bir rutine dönüşmektedir. Gabriel de Mably'nin "... ceza bedenden çok ruha yönelik olmalıdır" ifadesi, filmde saç tıraşı eylemi ile kendini göstermektedir. Saç tıraşı, ya da bir başka ifadeyle okul tıraşı, bir cezalandırma yöntemidir. Öğrencilerin dış görünüşlerinin birbirlerinden farklılaşabileceği tek nokta saçlarıdır. Çünkü öğrenciler, üniforma içerisinde tek tiplerdir. Ergenlik çağına olan öğrenciler, dış görünüşlerine dikkat etmektedirler. Bu dikkatin göstergesi ise saçtır. Okul bahçesinde, herkesin gözü önünde saçın bir kısmının makine ile biçimsiz bir şekilde tıraş edilmesi, cezayı alan öğrencinin egosunu kıran, onurunu zedeleyen bir cezalandırma yöntemidir. Şiddet içermeyen, fiziksel acı vermeyen ancak ruhsal acıyı devreye sokan bu yöntem, öğrencileri disipline etmeyi amaçlamaktadır. Ancak film, bu tür bir ceza alan öğrencilerin disipline olup olmadıklarına ilişkin net bir hüküm sunmamaktadır. Saç tıraşına ilişkin sahnelerin sonuca bağlandığı devam çekimleri yoktur.

İktidarın kurulmasında şiddetin işlevsiz kalması ve yerini sorgulara bağlı olarak itirafların almasıyla birlikte insan ilişkilerindeki çözülüş görülmekte ve bu çözülüş ortadaki problemin nedenini ve failini bulmak adına güçlü bir dayanak olmaktadır. İktidarın sorgu ve denetim gücü, kendi paydaşlarına yöneldiğinde gerginliğin arttığı, anlaşmazlıkların ortaya çıktığı görülürken; iktidarın nesnesi olan "öteki" olarak kodlanan öğrencilere yoğunlaştığında sorunun çözümüne yönelik bir pratik olduğu görülmüştür. Öğretmenlerin öğrencilere şiddet göstermek yerine sakin bir üslup ile yaklaşmaları, öğrencilerin direnme güçlerini bitiren ve itiraf zincirini başlatan bir iktidar pratiğidir. Öğrenciler konuştuğu öğretmenlerin sorunu çözebilme kabiliyetleri artmaktadır.

Filmde ast-üst ilişkisi dikkat çekicidir. Bu ilişki, öğrenciler arasında olduğu kadar öğretmenler arasında da vardır. Bir okulda müdür, yürütmenin başıdır. Her şey onun kontrolünde gerçekleşmeli ve her şeyden de haberdar olmalıdır. Ancak tıpkı banyo başkanının her şeyi görememesi, revir sorumlusunun tıbbi müdahale ve ilaçlardan habersiz olmasında olduğu gibi okul müdürü de öğrencilerin yaptığı ve kendisi dışında herkesin bildiği bazı uygulamalardan haberdar değildir. Bu bağlamda film, iktidar odaklarının ne kadar sıkı disiplin uygulamaları yaparlarsa yapsınlar, gözden kaçırdıkları, üzerinde mutlak kontrol sağlayamadıkları süreçler olduğunu; iktidar sahiplerinin bir iktidar illüzyonu yaratıp, büyü bozulmuş olduğu halde, ısrarla bu illüzyonu devam ettirdiklerini göstermektedir.

Okul, panoptikon modeline göre yapılmış bir kurumdur. Gözetleme kulesinin içinde öğretmenler yer alırken, öğrenciler için ise buldukları her yer bir hücredir. Gözetim yatakhane, banyoda, revirde, koridorda, sınıfta ve okul bahçesinde devam etmektedir. Bu

şartlar altında öğrenciler davranışlarına her ne kadar dikkat etseler de sapkın davranışlar yapmaktan geri durmamaktadırlar. Bu davranışların yapılmasında onlara cesaret veren şey, o an için gözetlenmedikleri düşüncesidir. Ancak öğretmenlerin varlığı her yerdedir. Gerek kendileri gerekse görevlendirdikleri bir öğrenci aracılığıyla tüm mekanlarda kontrol sağlanmıştır.

Film öğretmen ve öğrencilere yönelik ön yargı ve stereotiplerden yaralanmaktadır. Toplumda öğretmen ve öğrenciler için genel kabul gören kalıp yargı ve ön yargılar vardır. Öğretmenler için disiplinli, cezalandırıcı, kötü, şefkatli; öğrenciler için ise tembel, yaramaz, disiplinsiz, masum gibi olumlu ve olumsuz örnekler verebilir. Okul Tıraşı, bu kalıp yargı ve ön yargıları barındırmaktadır. Seyircinin ilgisini çeken, onların öfke ve üzüntü gibi negatif duygulanım yaşamalarına neden olan da budur. Yusuf, Mehmet ve diğer çocuklar tüm yaramazlıklarına ve disiplinsizliklerine rağmen seyirci gözünde çocukluğun getirdiği masumluk ile pozitif bir şekilde algılanmaktadır. Bununla birlikte öğretmenler de uyguladıkları katı disiplin yöntemleriyle negatif duygulanımın taşıyıcısı durumundadır. Bu davranışlar, aynı zamanda öğrencileri ötekileştiren bir sürecin de parçasıdır. Ancak bu roller, filmin sonunda ters yüz edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Althusser, L. (2008). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. İthaki.
- Aristoteles. (1993). *Politika*. Remzi Kitapevi.
- Aytaç, Ö. (2005). Modern bürokrasiler ve yabancılaşma ethosu. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 319-348.
- Başaran, İ. E. (2000). *Eğitim psikolojisi*. Feryal Matbaası.
- Berger, A. A. (2018). *Medya çözümleme teknikleri*. (Çev. N. Pembecioğlu). Nobel.
- Canpolat, N. (2005). *Bilginin arkeologu: Michel Foucault*. İçinde N. Rigel, G. Batuş, G. Yücedoğan ve B. Çoban (Eds.). *Kadife karanlık: 21. yüzyıl iletişim çağını aydınlatan kuramcılar* (s. 75-138). Su Yayınevi.
- Dante, A. (1996). *Monarchy*. Cambridge University Press.
- Dreyfus, H. L., & Rabinow, P. (1982). *Michel Foucault: beyond structuralism and hermeneutics*. University of Chicago Press.
- Foucault, M. (2017). *Deliliğin tarihi*. (Çev. M. A. Kılıçbay). İmge Kitabevi Yayınları.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin doğuşu*. (Çev. M. A. Kılıçbay). İmge Kitabevi.
- Foucault, M. (2005). *Özne ve iktidar*. Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2007). *Cinselliğin tarihi*. (Çev. H. U. Tanrıöver). Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2011). *Büyük kapatılma*. (Çev. I. Ergüden ve F. Keskin). Ayrıntı Yayınları.
- Goldstein, J. (1987). *Console and classify: the French psychiatric profession in the nineteenth century*. Cambridge University Press.
- Hall, S. (2001). *Foucault: power, knowledge and discourse*. İçinde M. Wetherel, S. Taylor ve S. J. Yates (Eds.). *Discourse theory and practice: a reader* (s. 72-81). Sage Publications.
- Hobbes, T. (2020). *Leviathan veya bir din ve dünya devletinin içeriği, biçimi ve kudreti*. Yapı Kredi Yayınları.
- Hunter, I. (1996). *Assembling the school*. İçinde A. Barry, T. Osborne ve N. Rose (Eds.). *Foucault and political reason: liberalism, neo-liberalism and rationalities of government* (s. 143-166). UCL Press.
- Kabadayı, L. (2018). *Film eleştirisi*. Ayrıntı.
- Keskin, F. (1996). Foucault'da şiddet ve iktidar. *Cogito*(6-7), s. 117-122.
- Klenke, K. (2016). *Qualitative research in the study of leadership*. Emerald Group Publishing Limited.
- Krippendorff, K. (2012). *Content analysis: an introduction to its methodology*. Sage Publications Inc.
- Locke, J. (2010). *The educational writings of John Locke*. Cambridge University Press.
- Machiavelli, N. (2009). *Söylevler*. (Çev. N. Adabağ). Say Yayınları.

- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji sözlüğü*. (Çev. O. Akınhay ve D. Kömürçü). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mutlu, E. (2012). *İletişim sözlüğü*. Sofos.
- Özden, Z. (2000). *Film eleştirisi: film eleştirisinde temel yaklaşımlar ve tür filmi eleştirisi*. AFA Yayınları.
- Pinel, P. (2008). *Medico-philosophical treatise on mental alienation: entirely reworked and extensively expanded (1809)*. (Çev. G. Hickish, D. Healy ve L. Charland). Wiley-Blackwell.
- Poulantzas, N. (2000). *State, Power, Socialism*. Verso.
- Sarıtaş, M. (2003). *Sınıf yönetimi ve disiplinle ilgili kurallar geliştirme*. İçinde L. Küçükahmet (Eds.). *Sınıf yönetiminde yeni yaklaşımlar*. Nobel Yayıncılık.
- Scull, A. (2017). *Uygarlık ve delilik: akıl hastalığının kültürel tarihi*. (Çev. N. Elhüseyni). Yapı Kredi Yayınları.
- Seeman, M. (1959). On the meaning of alienation. *American Sociological Review*, 24(6), s. 783-791.
- Willis, T. (1683). *Two discourse concerning the soul of brutes which is that of the vital and sensitive of man*. (Çev. S. Pordage). Dring, Harper and Leigh.
- Yalçınkaya, A. (2015). *Orta çağ ve feodalite: bitmeyen tartışma ve siyasal düşünce*. İçinde M. A. Ağaoğulları (Eds.). *Sokrates'ten jakobenlere batı'da siyasal düşünceler* (s. 235-262). İletişim Yayınları.
- Yeğenoğlu, M. (2006). *Michel Foucault'da eğitim ve öznellik*. (YÖK Tez Merkezi, Yüksek Lisans). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.